

Zapiski, ocene in poročila

JANKO JURANČIČ: SRBOHRVATSKO-SLOVENSKI SLOVAR, 2. RAZŠIRJENA IZDAJA, DRŽAVNA ZALOŽBA SLOVENIJE, LJUBLJANA 1972

Prva izdaja tega slovarja je izšla leta 1955 in tako je bila nova izdaja že nujnost. Razširjena izdaja, kot je zapisano v podnaslovu, pa je zdaleč obsežnejša, kot smo sicer pričakovali; druga izdaja je namreč skoraj za polovico večja in bogatejša od svoje predhodnice. Knjiga obsega 1350 strani večjega formata. Če bi izračunali poprečje, je v novem slovarju približno 45.000 besed. Slovarje s takim številom besed pa uvrščamo med popolnejše slovarje.

Jurančič je Srbskohrvatsko-slovenski slovar seveda pisal s stališča Slovencev, za slovenske potrebe, in — tako je videti — je slovar na prvem mestu namenjen uporabnikom na višji ravni, torej študentom, prevajalcem, leksikologom. Povsem očitno je, da J. Jurančič do potankosti pozna domače leksikološke potrebe in praznine.

Uvod slovarja je dokaj dolg — natanko 30 strani; vsekakor je daljši, kot so običajne dolžine uvodov pri takih slovarjih. Uporabnik slovarja se bo prav v uvodu seznanil z večino osnovnih vprašanj hrvatskega ali srbskega jezika, da bi ta jezik pri govorjenju in pisanju kar najbolje obvladal. Ker je uvod prešel okvire splošnih pripomb o zgradbi slovarja, mu je treba nameniti enako pozornost kot besednemu delu.

V začetku se bralec seznanja z lastnostmi kajkavskega, čakavskega in štokavskega narečja. Nato sledi kratek zgodovinski pregled knjižnega jezika Hrvatov in Srbov. Naj posebej navedem naslednjo trditev:

»Knjižni jezik, ki ga pišejo Srbi, sloni na ekavskem narečju, s čimer so povezane nekatere glasoslovne, oblikoslovne in stilistične posebnosti, posebnosti v skladnji, poudarku in besednem zakladu, knjižni jezik, ki ga pišejo Hrvati, pa se opira na ije-kavsko narečje, natančneje na hercegovski govor. Obe varianti knjižnega jezika sta rezultat razvoja dolgih stoletij in zlasti pomembnega dejstva, da se je srbsko pismenstvo dolga stoletja razvijalo v območju bizantinske ter arabsko-osmanske kulture, hrvatsko pa v območju evropskega Zahoda.

Ko govorimo o knjižnem jeziku, imamo v mislih jezik pisanih spomenikov od najsta-

rejših časov, od 9. stol. za Hrvate in od 12. stol. za Srbe. Začetek hrvatskega kakor tudi srbskega pisanja je nadaljevanje starega cerkvenoslovenskega pismenstva.« (IX. str.)

Zaradi Jurančičevega osnovnega stališča do knjižnega jezika Hrvatov in Srbov oziroma zaradi njegovega stališča do razlik med jezikoma sem moral navesti oba odstavka. Vsak namerni ali nenamerni sprejemalec resničnih razlik privede — najmanj — do zmede in nesporazumov. In to načelo vodi J. Jurančiča skozi ves slovar.

Pri pisanju zlogov je-ije, izraženih z ž, ni zlatega pravila. Taki zlogi povzročajo vsakomur, ki želi pravilno pisati, večje ali manjše težave. In prav zaradi tega je pisec vnesel v slovar pravila o pisanju le-teh. Pravila so obširna in pregledna ter podkrepljena z mnogo primeri.

Pisec se ukvarja tudi s tujkami — in to vse od njihovega prihoda k nam pa do današnjih dni. Pohvaliti velja piševo natančnost, da jih ni samo navedel, temveč prikazal tudi njihovo kratko zgodovino. Tujke v jeziku so posledica zgodovinskih, gospodarskih in kulturnih razmer tako pri nas kot pri sosednih narodih. Po vrsti so navedene besede, povzete iz grščine, iz romanskih jezikov, iz germanskih in slovanskih jezikov, iz madžarščine in turcizmi. Vendar odnos Srbov in Hrvatov do tujk ni bil enak: prvi purizma skorajda ne poznajo, drugi pa so raje ustvarjali nove besede in izraze za tehnične in znanstvene pojme; prvi so dopuščali vpliv ruskega, drugi češkega in poljskega jezika.

Naglasu je odmerjen najboljšeje del uvoda: od XX. do XXIX. strani. Na začetku je tale trditev:

»Kakor slovenščina ima tudi štokavščina muzikalni poudarek, po katerem se ta dva jezika bistveno razločujeta od ostalih slovanskih jezikov in celo od južnoslovenske makedonščine in bolgarščine, ki imata ekspiratorni ali dinamični poudarek.« (XX. str.)

J. Jurančič nadaljuje, da je vsa štiri naglasna znamenja prvi uporabil Vuk Kara-

džić s sodelovanjem D. Daničića — in sicer ob izidu Srbskega slovarja 1852. Menim, da je zaradi celovitosti tu nujna manjša dopolnitev. Prvi je namreč uveljavil in uvedel v prakso štirinaglasni sestav hrvatskega pisanja Šime Starčević v gramatiki, ki ima naslov: Nova ricsoslovica iliriska vojnicskoj mladosti krajicsnoj poklonjena trudom i nastojanjem Shime Starcsevicha xupnika od Novoga u Lici, u Trsatu 1812. Res je sicer, da razlikuje Starčević štiri poudarke, vendar piše samo tri (´, ` , ˘).

Ne piše torej znamenja za kratko padajoči ali hitri poudarek (´), vendar ga uporablja. Znano je, da je Karadžić v prvi izdaji Srbskega slovarja (1818. leta) prav tako uporabljal samo tri naglasna znamenja — torej je ravnal pravzaprav enako kot Starčević.

Jurančić se je občutno bolj poglobil v bistvo hrvatskega ali srbskega poudarka ter v njegov zgodovinski razvoj, s tem da ga je vzporejal s praslovanskim, ruskim in čakovskim. Razmerje ponazarja z naslednjimi primeri:

psl.	čak.	štok.	rus.
rȳba	řiba	řiba	рыба
rȳkq	rũku	rũku	руку
ženã	ženã	žena	женá
rȳkã	rũkã	rũka	рукá

Posebej bi bilo treba omeniti premični poudarek — s'prehodom na predlog — in to zaradi novosti, ki se tod pojavljajo, ter zaradi načina, kot ga je prikazal Jurančić. Nedvomno je doslej pri tem najdlje segel prav J. Jurančić. V naših slovnicaх so navadno takele trditve: velja, da obstaja starejši ali krepki preskok ter novejši ali šibki, navedeno je potrebno število primerov — in zadeva je opravljena. Vprašanje, kdaj je preskok poudarka šibek in kdaj krepk, seveda ni obdelano. Odveč bi bilo dokazovati, koliko nevsčnosti povzroča tujcu nepojasnenost tega pojava. J. Jurančić je navedel obširno vrsto primerov preskakovanja obeh vrst, pri čemer je obdelal preskakovanje poudarka po besednih vrstah: najprej pri samostalnikih, nato pri pridevnikih in glagolih. Ker je pri samostalnikih in pridevnikih pomembno število zlogov — pri pridevnikih celo še nedoločna in določna oblika, so samostalniki in pridevniki razvrščeni po številu zlogov in po spolu, glagoli pa po oblikah. Čeprav je ta stvar sama po sebi zelo zapletena, je

pri Jurančiću poenostavljena do največje možne mere in predstavlja zato zelo uspešno praktično predstavitev prehajanja naglasa. Največja vrednost te obravnave pa je, da je moč jasno ugotoviti vrsto preskakovanja poudarka na predlog.

Jurančić se je kratek čas zadržal tudi pri fonološki in poudarni opozitivnosti. V prvem delu navaja primere opozicij med kratkim in dolgim samoglasnikom pri besedah različnih pomenov, kot *dũga* — *dũga*, *grãd* — *grãd*, *gõra* — *gõrã* — *gorã*, nato v okviru paradigme, npr. *lipã* — *lipã*, prijatelj prijateljã, vrẽmena — vrẽmena — vrẽmenã, ljudĩ se bõje — ljudĩ se bõje, djẽvõjkã se ljudĩ stĩdẽ — djẽvõjke se ljudĩ stĩdẽ, žene se nẽ ženẽ idr. Jurančić je upravičeno pokazal na te primere, kajti tujcu povzročajo težave, zlasti opozicija med rodilnikom ednine in množine pri samostalnikih vseh treh spolov.

Pis-c je na kratko opozoril tudi na razlike v naglasu hrvatske in srbske variante. Tako navaja nasproti hrvatskemu činõvnik, stanõvnik, rječnik, põsetiti, pčelãr srbsko činõvnik, stanõvnik, rěčnik, posětiti, pčelãr; nasproti pletẽmo, čitãmo, držĩmo ter brojẽci, držẽci, hõtẽci, želẽci idr. so primeri pletẽmo, čitãmo, držĩmo, brojẽci, držẽci, hotẽci, želẽci. Avtor je pridal še nekaj primerov.

Na koncu je primerjava med slovenskim in štokavskim naglaševanjem (to je standardnim). Čeprav je obravnava prejkone obrobnega značaja, je doslej vendarle največ, kar je bilo kdajkoli narejeno v primerjanju naglaševanja teh dveh jezikov. Jurančićev začetek bi bil lahko osnova in pobuda za prihodnje kontrastivno preučevanje obeh akcentuacij; Jurančić je položil temelj in pokazal pot!

Navedel sem že, da je Srbskohrvatsko-slovenski slovar bogat besed. Vendar moram dodati še, da so besede pojasnjene na širši način, vsaj tiste, ki so manj razumljive in redkeje uporabe. Pri tem ne smemo pozabiti na vrsto slovarja in njegov namen oziroma potrebo po takem slovarju v slovenskem govornem prostoru. V vsem delu je enoten način razlage besed, kar naj prikazem z naslednjimi primeri:

ako I. vezn. če, ako ~ poginem, mene će okajati majka Kozara, ~ bih ti i usuo vina, za te nisu čaše pozlaćene; II. v zvezi s prislovi: jedva ~ komaj da, tek ~ največ, v naboljšem primeru: oni su još mladi, tek ako su navršili dvadesetu godinu; več ~

razen da: *ne znam šta ćemo mu, već ako ga oženimo*; III. medm. čeprav, dobro: *rana će te boljeti!* — *pa ako!*

rúka ž, *daj. rúci in rúci, tož. rúku, mn. rúke rod. rúkū* 1. roka: *dići -u na koga, na svoju -u, pustiti komu slobodne -e, biti čija desna ~, ići komu na -e, skrstiti -e, prodati ispod -e, biti komu na ruci, ići od -e, imati što pri ruci, biti srečne -e, biti čistih -u, crtati slobodnom -om, voditi za -u, ~ pomirnica roka sprave, 2. vrsta: ima tu knjiga od svake -e, 3. način: u neku -u ima pravo, 4. u najmanju -u vsaj 5. na brzu -u v naglici, 6. u jednu -u obenem.*

Kjer je bila potrebna podrobnejša razlaga, jo je avtor zgostil; komaj bi mogli najti važnejši pomen posamezne besede, ki ne bi bil obrazložen.

Glasovne spremembe so našle ustrezno mesto, le palataliziranih samostalniških oblik je nekoliko manj. Razume se, da so zastopani tipi kot *duh* — *duhovi in dusi, vuk* — *vuci* — *vukovi, noga* — *nozi* ipd., vendar bi ne bilo slabo, ko bi bilo to navedeno povsod, kjer nastajajo take spremembe. In sicer največ zato, ker so slovenski samostalniki tako rekoč depalatalizirani, uporabnika slovarja pa je priporočljivo spomniti na depalatalizacijo v srbohrvaščini.

Tuje uho nima občutka za neobstojni samoglasnik *a*. Realnost zaradi tega kratko in malo zavezuje sestavljavce slovarjev označevati vsako besedo, kjer se neobstojni *a* izgubi. V Jurančičevem slovarju je to narejeno neoporečno in na ravni naloge. Tako le: *bādanj* -dnja, *kúkac* -kca, *mūčanj* -čnja, *mōmak* -mka, *sāmac* -mca, *drēvan* -vna -o, *mūdar* -dra -o, *šūpalj* -plja -e, *ūman* -mna -o. Kljub temu so še obveznejši primeri, pri katerih se pojavlja izenačitev soglasnikov po zvočnosti in izgubitev posameznih soglasnikov po izginitvi neobstojnega *a*. Taki primeri so: *jastrebac* -pca, *konjotjžac* -šca, *kōpitac* -ica, *mlādac* -aca, *trputac* -uca, *vrábac* -pca; *bblestan* -sna -o, *grōzdan* -zna -o, *māstan* -sna -o idr. Brez tega bi se Slovelec v slovarju težko znašel.

Da ne bi bilo odvečnega prostorskega podvojevanja, so (i)jekavske in ekavske oblike istih besed natisnjene samo na enem mestu, tako da so (i)jekavske oblike poleg ekavskih. Primeri: *bijēdan* -dna -o (ijek.), *bēdan* -dna -o (ek.), *pjēvati* -am (ijek.), *pēvati* -am (ek.). Kadar ena stran nima ustrežne oblike, ni zapisano, da ta ne obstaja, temveč je zapisano samo, recimo, *tjelōvježba* ž (ijek.), *tjelovježbanī* -a -o (ijek.).

Pri iskanju ekavske oblike je torej iskalec napoten na (i)jekavsko obliko.

Pri besedotvorju so enako vnesene besede istega pomena, vendar različnih sufiksálnih morfemov. Tako so: *govēdārica* — *govēdārka, goļōvān* — *goļovāndžija, hūm* — *hūmka, kāpadžija* — *kāpār, lōnče* — *lōnčić, tūžilac* — *tūžitelj, žēnskār* — *žēnskārō* idr.

Dvojne oblike tvorbe tujk so v slovarju prav tako našle svoje mesto, npr.: *ciborij* — *ciborijum, demokracija* — *demokratija, front* — *fronta, garancija* — *garantija, laboratorij* — *laboratorija, teritorij* — *teritorija*. Samostalniki na *-ist / -ista* so navedeni tako, da je končni *-a* postavljen v oklepaj, kot *carist(a), komunist(a), marksist(a), radist(a), slavist(a), socijalist(a), žurnalist(a)*.

Analogno temu tudi glagoli na *-irati* nasproti *-isati / -ovati*: *bagatelizirati* — *bagatelisati, balzamirati* — *balzamovati, cizelirati* — *cizelovati, denaturirati* — *denaturisati, garažirati* — *garažovati*.

V zvezi s tujkami ne smemo mimo podatka, da je pri večini tujk naveden njihov izvor in da je prav tako navedena izvorna oblika npr.: *broka* ž (it. brocca) pločevinasta posoda za vodo, *brōkāt -ata m* (it. broccato) brokat, *brōkūlj m* (it. broccolo) bot. brstični ohrovt, *brōnc m, brōnca* ž (it. bronzo) 1. bron, *citara* ž (lat. cithara, gr. kithára) citre. Kdor bo torej uporabljal novi slovar, se bo hkrati seznanil tudi z nastankom tujk.

V zadnjih desetih letih je bil ovržen Daničičev sistem poudarjanja zloga *ije*, ki je nastal iz *ě*, kadar pride poudarek na *-e*. Ovrгла ga je hrvatska stran. Po sledih V. Karadžiča je Daničič ta zlog poudaril s počasnim (˘) poudarkom, npr.: *dijéte, mlijéko, plijéviti, mest. ed. snijégu, tijésan, trijébíti, vrijéme, zvijézda*. Ker tako stanje nima govorne podlage (kolikor ta obstaja, je zelo ozka, narečna), ga ni imelo smisla ohranjevati zgolj iz navade, oziroma eno pisati, drugo pa izgovarjati. Danes pišejo take primere z rastočim (˘) poudarkom: *dijéte, mlijéko, plijéviti, snijégu* itd. Jurančiču ne moremo zameriti, da je ravnal tako, saj se na ta prehod še ni navadil. Vem, da je svoj Srbskohrvatsko-slovenski slovar zasnoval že davno pred spremembo pisanja poudarka in da kasneje v rukopisu skorajda ni bilo več mogoče spreminjati naglasnega znamenja.

Iz vsega je očitno, da je bil J. Jurančič pozoren do jezikovnih značilnosti pri Hrva-

tih in Srbih in bil pri tem pošten in dosleden. Tudi z vseh drugih vidikov je nalogo opravil strokovno ter na ravni tako domačih potreb kot tudi sodobne leksikografije.

Glede na to lahko od njega pričakujemo še drugi del slovarja, s čimer bo zaokrožil svoje dragoceno delo.

Mate Simundič
PA v Mariboru

SLAVISTI NA SLOVAŠKEM IN MORAVSKEM

V desetem letu slavističnih ekskurzij v tujino je kot zadnja slovanska dežela zunaj naših meja prišla na vrsto Slovaška (od 10. do 19. junija 1973). Slovaki so v naši, žal tudi slavistični zavesti živeli bolj ali manj skriti v senci Čehov. Boleča resnica je tudi, da je poprečen slavist danes notranje bolj odprt na zahod kot v slovanski svet, s katerim je bil slovenski izobraženec dokaj intimno povezan še pred zadnjo vojno. Po desetih dneh potovanja pa se je pred udeleženci ekskurzije Slovaška, zlasti njena kulturna dediščina, vendarle izvila iz anonimnosti. To pa posebno po zaslugi vodje ekskurzije prof. Viktorja Smoleja. Bil je tokrat »duh, ki oživlja«.

Pot nas je vodila čez Madžarsko, ob severnem bregu Blatnega jezera, torej nekako tam, kjer so se nekoč stikali naši predniki s Slovaki, preden so se mednje zajedli nepadalni in trdoživi Madžari.

Dvema značilnima točkama Bratislave — gradu na skrajnem obronku Malih Karpátov in zvoniku katedrale sv. Martina — se je v zadnjem času pridružila še tretja — stolp nad elegantnim lokom visečega mostu čez Donavo. Že lega — blizu madžarske in avstrijske meje — priča, da to mesto pod Avstro-Ogrsko ni bilo središče Slovakov, to je postalo šele po prvi svetovni vojni. Nasprotno, odkar so Turki leta 1526 zmagali pri Mohaču, je bila Bratislava (Požun) namesto Budimpešte glavno mesto Ogrske. Tu so kronali ogrske kralje. Zato je na zvoniku katedrale zlata krona, v cerkvi pa baročni kip svetega Martina, zaščitnika ogrskega viteštva. — V starem delu mesta nas poleg gotsko-renesančnega magistrata pritegne klasicistična nadškofijska palača z zrcalno dvorano, kjer je bil 1805 podpisana bratislavski mir in po njem 1809 ustanovljene Ilirske province. Leta 1848 je bila prav tu razglašena zemljiška odveza. — »Sloveča Hero je bila v Abidi,« se spomnimo s Prešernom, ko si ogledujemo šest angleških gobelinov, ki ponazarjajo grško bajko o Heri in Leandru. — V dveh baročnih palačah, kjer je 1848, zasedal ogrski deželni zbor, si je našla prostor

univerzitetna knjižnica, poleg narodne knjižnice v Martinu največja slovaška knjižnica. — Brezobzirno se je tik ob cerkev sv. Martina zajedla moderna cesta, zaradi nje pa je moral pasti del židovske četrti pod gradom s slovečo sinagogo vred. In vendar kažejo Slovaki spoštovanje do kulturne dediščine — to spoznamo kasneje — tu, sredi glavnega mesta, pa tako pomanjkanje pravega čuta. — Grad, ki mu je dokončno, nekoliko kasarniško obliko dala Marija Terezija, je nekoč gostil Hermana II., ko je zahajal k hčerki Barbari in zetu kralju Sigismundu, in tu je mogočnega Celjana doletela tudi smrt. Izkopani temelji stare cerkve pa kažejo, da je grajski grič bil naseljen že za Velike Morave.

Ob Donavi navzgor, ob izlivu reke Morave, so na strmi skali razvaline gradu *Devina*, ki je branil prehod čez Donavo. Še zdaj je tu Donava meja med slovanskim in nemško-avstrijskim svetom.

Severovzhodno od Bratislave, pod vznožjem položnih Malih Karpátov, poraslih z vinsko trto, leži mestece *Jur pri Bratislavi*. V tukajšnji kasarni je pod pritiskom razmer služil Fran Maselj Podlimbarski. — Ob robu mesta, v hiši sredi bujnega zelenja, je literarni muzej socialist. realista Petra Jilemnickega. Redek pojav — bil je Čeh, pa je pisal o Slovaki in v slovaščini. Podoba razodeva sorodnost z Vorancem: preprost, nekako kmečko zdrav možakar. (Njegov roman *Neorano polje*, slika predvojne krize na slovaškem podeželju, je kmalu po vojni prevedel v slovenščino Viktor Smolej.) V predavalnici, ki spada k muzeju in je opremljena z magnetofonom, projektorjem itd., se prvič srečamo s slovaščino. Zazveni iz ust prijazne varuhinje, ki nam predstavlja pisatelja. Slovaščina je zelo sorodna češčini, v glasovnih značilnostih pa je bliže slovenščini, saj je ohranila nekatere staroslovanske posebnosti, ki jih je češčina po svoje razvila.

Mestece *Modra* je povezano z utemeljiteljem slovaškega knjižnega jezika in borbem za pravice Slovakov — Ludovitom Štúrom. Bil je idejni nasprotnik Jána Kol-